

Osmanska i kršćanska slika stvarnosti na primjeru Dalmacije i Dalmatinskog zaleđa

Pocrnjić, Karla

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:813623>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

KARLA POCRNJIĆ

**OSMANSKA I KRŠĆANSKA SLIKA
STVARNOSTI NA PRIMJERU DALMACIJE
I DALMATINSKOG ZALEĐA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

ODJEL ZA POVIJEST

**OSMANSKA I KRŠĆANSKA SLIKA
STVARNOSTI NA PRIMJERU DALMACIJE
I DALMATINSKOG ZALEĐA**

Završni rad

Kandidat: Karla Pocrnjić

Mentor: izv. prof. dr. sc. Darko Vitek

Zagreb, 2019.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Dolazak Turaka na prostore današnje Dalmacije.....	2
2.1 Zbivanja u 16.st.....	4
2.2 Zbivanja u 17. i 18. st.....	6
2.3 Makarsko primorje i Poljica.....	8
3. Prilike u Dalmaciji nakon rata s Turcima	11
4. Zaključak.....	14
LITERATURA	16

1. Uvod

Područje od kvarnerskih otoka do Korčule, Mletačka Republika zauzela je početkom 15. stoljeća te osnovala posebnu pokrajinu Dalmaciju. U zaleđu pokrajine Dalmacije nalazili su se ostaci nekadašnje hrvatske države s kraljevskim gradovima Kninom, Klisom, Skradinom. Tim su područjem, do upada Osmanlija, upravljali hrvatski banovi. Odmah po osvajanju dalmatinskog područja, Mlečani uspostavljaju svoju upravu na čelu s generalnim providurom u Zadru, a gradove uz obalu uredili su uspostavom komuna¹, kako je to bilo uobičajeno na zapadnojadranskoj obali.

Nakon pada dalmatinskog zaleđa u ruke Osmanlija, na udaru su se našli obalni gradovi koji doživljavaju gospodarski slom i velike migracije stanovništva prema Apeninskom poluotoku. Osmanski prodori najviše su utjecali na nestajanje poljoprivrede u dijelovima dalmatinskog zaleđa, dok je Mletačka Republika držala monopol nad najprofitabilnijim djelatnostima Dalmacije. (Šišić, 2005: 377)

Cilj ovog rada je dati pregled najvažnijih kronoloških odrednica dolaska Turaka, postupno osvajanje važnih gradova Dalmacije i zaleđa, oslobođenja Dalmacije od „turskog jarma“ te njihov utjecaj na život i stanovništvo tih prostora. Također, na narednim stranicama želim usporediti osmansko viđenje osvojenih područja, njihov doživljaj kulture koju su zatekli, a koja se bitno razlikuje od osmanske te kršćanski prikaz stvarnosti za vrijeme ratova mletačke Dalmacije s Turcima. Jedan od ciljeva izlaganja koje slijedi također je i analizirati kršćanske, ali i osmanske zapise i dokumente koji svjedoče o dolasku tada snažnog osmanskog diva na ova područja. U tom kontekstu najvažnije je spomenuti Evliju Čelebiju i njegov putopis, koji nam zorno predočava osvajanje pojedinih gradova, ali i suživot ljudi potpuno različitih kultura i vjere.

S druge pak strane, ovom tematikom bavili su se i franjevci Pavao Šilobadović i Nikola Gojak u svojim kronikama iz kojih možemo iščitati mukotrpnu prošlost Makarana i Primoraca u vrijeme Kandijskog rata kada se dalmatinsko područje uz pomoć lokalnog stanovništva postupno oslobađalo osmanske vlasti. Autor Soldo ističe da je životni mozaik stanovnika tog

¹ Komuna - Na istočnoj obali Jadrana već od XI. st., a posebice u XII. i XIII. st., zasnovane su komune s određenim stupnjem političke samostalnosti. Premda podređene Mletačkoj Republici i povremeno mjesnim velikaškim obiteljima, istočnojadranske komune stekle su tijekom srednjeg vijeka visok stupanj samouprave, izražen u gradskim statutima. (Hrvatska enciklopedija)

vremena išaran crvenim bojama krvi prolivene u ratnim sukobima s neprijateljem, ali i tragovima gladi, bolesti i vremenskih nepogoda. (Soldo, 1993: 5 – 8)

Kroz rad shvatit ćemo život stanovništva zagore koje se našlo na granici i u sukobu dvaju velikih carstava, ali i posljedice dugih godina ratovanja i pustošenja Dalmacije koje će se osjećati još dugo u povijesti, dok neke osjećamo i danas.

2. Dolazak Turaka na prostore današnje Dalmacije

„Trideset godina „tursko kopito“ pali, pljačka i uzima sužnje u istočnim dijelovima Kraljevine Hrvatske od Zemuna do Osijeka i od Vrbasa prema Pounju“, navodi autor Valentić. (Valentić, 2005: 3) Uzimajući u obzir ovu rečenicu možemo shvatiti da se Hrvatska u ranom 16. stoljeću našla na udaru velikog Osmanskog carstva te ni jedan njezin dio nije ostao nepošteđen. Prije upada na hrvatski teritorij, Turci su podjarmili Bosnu koja je pala 1463.g te hercegovačku zemlju 1481.g. Hrvatsko plemstvo našlo se na udaru za vrijeme bitke na Krbavskom polju 1493.g kada je i započeo veliki hrvatsko-turski Stogodišnji rat. U toj bitki život je izgubio i ban Emerik Derenčin što je označilo propast hrvatskog plemstva. Kako napominje autor Valentić, turska vojska, tada sastavljena poglavito od Vlaha, imala je zadatak da sve pretvori u pustoš, a ljude odvede u roblje. (Valentić 2005: 18-20)

Zahvaljujući detaljnom opisu događaja zabilježenom u putopisu Evlije Čelebije, danas sa sigurnošću znamo kako je izgledao turski pohod na prostore današnje Hrvatske. Naime, taj se putopis ubraja u najznačajnija djela turske književnosti, a sastavio ga je školovani Evlija Čelebija vođen svojom ljubavlju prema upoznavanju novih i drugačijih kultura. U svojim je doživljajima iznio viđenje gradova zbog kojih su se vodile borbe Mlečana i Turaka, ali i doživljaje stanovnika Dalmacije i njenog zaleđa. (Čelebija, 1967: 10)

Nakon uvođenja turske uprave, život stanovništva značajno se promijenio. Sva osvojena hrvatska područja bila su uključena u jednu administrativnu cjelinu, beglerbegat Bosnu. Njoj su bili podređeni osam sandžaka od kojih su tri obuhvaćala područje Dalmacije. (Šišić, 2004: 327) Neki izvori tvrde da je postojala zaštita za nemuslimansko stanovništvo dalmatinske zagore koja se očitovala u novcu, ali i nevršenju radnji koje bi išle na štetu nove islamske uprave. Posebno je poznato da se turski harač prikupljao s najvećom okrutnošću te da su

nerijetko prikupljači postajali bogati ljudi koji su iza sebe ostavljali opustošena sela, polja i kuće. (Šišić, 2004: 330) Nadalje, važno je spomenuti i islamizaciju koja se provodila nad kršćanskim stanovništvom te veliki broj ratnih zarobljenika koji su preobraćeni na islam u sklopu prakse „danak u krvi“². Također, stanovništvo je nerijetko i svojevrijem prelazilo na islam kako bi postigli napredovanja u vojsci, porezne olakšice ili pak poslovni uspjeh. Autor Šišić napominje da su se stanovnici osvojenih područja podijelili u dvije skupine; pravovjerne muslimane i nevjernike, odnosno raju te da je vjera jedino bitno obilježje po kojem su se razlikovali. Odmah po dolasku Turaka, porušen je veliki broj crkava i samostana, no s vremenom njihov odnos prema svojim kršćanskim susjedima postaje znatno tolerantniji. Radi lakše obrane ali i održavanja obreda, organiziraju se zadruge hrvatskog kršćanskog stanovništva u kojima su franjevci odigrali važnu ulogu. Generalno, Šišić ističe kako je turski sustav mješavina čudne društvene jednakosti i najstrašnijeg despotizma. Tamo gdje kroči njihova noga, svi postaju kmetovi, osim izuzetaka koji prijelazom na islam zadržavaju svoj plemićki status. (Šišić, 2004: 326-330)

S druge strane, autor Močanin navodi da tako jake islamizacije nije bilo na selima te da se prijelaz velikog broja ljudi na islam može objasniti nepovjerenjem ljudi u Katoličku crkvu i zapuštenosti vjernika. Intenzivnija islamizacija, istina, zahvatila je područje Cetine, no najviše zbog toga što su vojnici dominirali u tim pograničnim područjima. (Moačanin, 2005: 193-197)

Kako je već spomenuto, stanovništvo Dalmacije nakon dolaska Turaka razlikovalo se isključivo po vjeri, međutim i dalje se najviše isticao katolički kler. Ovo razdoblje obilježile su i velike seobe pravoslavnog stanovništva koji se naseljavaju u unutrašnjosti Dalmacije. Za vrijeme mletačke uprave nisu imali uređene crkvene odnose te potpadaju pod Katoličku crkvu. (Šišić, 2004: 380)

² Danak u krvi – praksa u Osmanskom carstvu kojom je država mogla od osmanskih nemuslimanskih podanika uzimati po jednog dječaka određenog uzrasta. Pod nadzorom lokalnog beglerbega ili sandžakbega, u svakom selu navedeno povjerenstvo pozivalo je svu mušku djecu između sedme i osamnaeste godine života i njihove očeve kao pratitelje te biralo samo one dječake koji su im se činili fizički i psihički sposobnima. Devširma je u 16. stoljeću provođena svake treće, pete ili sedme godine, ovisno o potrebi za nove sluge na dvoru, u vojsci i državnom aparatu. (povijest.hr)

2.1 Zbivanja u 16.st

Nakon pada Bosne i stvaranja sandžaka na tom prostoru, Turcima se otvorio put prema Dalmaciji i njenom zaleđu. Prvi na udaru našao se grad Imotski sa svojom krajinom. Autori koji su pokušali precizno datirati pad Imotskog u ruke Osmanlija, različitog su mišljenja. Kako stoji u kronici fra Stipana Vrljića, Imotski su Turci osvojili već 1493.g s čijim se mišljenjem slaže i većina povjesničara. Donje primorje, tj. područje Makarske održalo se dugo vremena nakon pada Gornjeg primorja. (Babić, 2018: 54)

Nedugo nakon osvajanja Imotske i Vrgoračke krajine stigla je nova osmanska opasnost. Naime, početkom novog tursko - mletačkog rata (1499. - 1503.), Skender paša provalio je na područje Dalmacije te je pljačkajući te teritorije direktno ugrozio mletačke gradove Split, Zadar i Šibenik. Iako rat nije bio dugog vijeka, neprestano pustošenje zaleđa nanosilo je goleme štete lokalnom stanovništvu. U najtežim trenucima, kada nakon smrti kralja Vladislava Turci nezaustavljivo napreduju otimajući hrvatske zemlje, otpor je pružao jedino ban Petar Berislavić. No, nakon njegove smrti 1520.g, Osmanlije predvođene Sulejmanom Veličanstvenim više ne nailaze na ozbiljniju prepreku. Direktna posljedica tih događaja bila je i godina 1527. kada je Hrvatski sabor u Cetingradu priznao pravo Ferdinandu Habsburškom na hrvatsku krunu, u nadi da će pružiti pomoć protiv Turaka. (Babić, 2018: 69-71)

U želji za zauzimanjem važnih strateških točaka, najviše stradaju gradovi pod vlašću hrvatsko-ugarskog vladara, Knin, Klis i Obrovac. Osvajanja nisu zaobišla ni Sinj što je detaljno opisano u Čelebijinom putopisu. Sam Čelebija naglašava da je Sinj osvojen za vrijeme Sulejmanovog oca, sultana Selima, 1513.g te da je dolaskom Ahmed paše u 17.st obnovljen kao pravi vojnički grad i naoružan vojnim materijalom. U tvrđavi na vrhu brda nalazila se careva džamija te impozantne kuće turskih plemića. Poseban naglasak stavlja se na Knin koji je bio biskupsko i županijsko središte, a njegov pad 1522.g označio je pobjedu nad kršćanskom Dalmacijom i ustrojavanje najzapadnijeg osmanskog sandžaka. Čelebija grad opisuje kao jaku tvrđavu koja leži na najvišem vrhu nepristupačne klisure. Nedugo nakon pada Knina, pada i grad Klis čime dolazi do gubitka cijele južne Hrvatske. Točnije, grad je osvojen u vrijeme Sulejman- hana 1537.g te postaje središte kliškog sandžaka. Lokalno stanovništvo predvođeno Petrom Kružićem pružalo je značajan otpor turskom osvajanju. Čelebija glavni razlog u uspješnom osvajanju Klisa vidi u dobro utvrđenom Solinu koji je držao neprijatelje bliže moru. Nakon što je Husarev – beg utvrdio Solin i sazidao zidine u

obliku četverokuta, neprijateljima je onemogućen pristup sa svih strana. (Čelebija, 1967: 151-158)

Tursko- mletački rat završava 1540.g te počinje razdoblje najozbiljnije ugroženosti mletačkih posjeda na Jadranu. Izbjegavajući bilo kakav povod za turski napad, taktizirajući, stanovništvo se organizira u vojne jedinice te rade na izgradnji obrambenog sustava. S obzirom na stalnu tursku opasnost koja je prijetila iz kliškog, ali i ostalih susjednih sandžaka, od stanovništva još ne osvojenih područja tražila se konstantna spremnost. U jeku Ciparskog rata (1570.-1573.g), Osmanlije upadaju u Boku Kotorsku te osvajaju gradove Bar i Budvu. Važno je spomenuti brojne protuturske ustanke i pokušaje oslobađanja gradova predvođene lokalnim dalmatinskim patricijima, senjskim uskocima, hajducima³, ali i poljičkim postrojbama. Postrojbe su se ustrojivale s ciljem oslobođenja od osmanske vlasti, ali bez potpore Mletaka koji nisu željeli riskirati dodatno pogoršavanje odnosa. Takav pokušaj izveden je i 1596.g kada Klis nakratko dolazi u ruke kršćanskih ustanika. Iako je grad ubrzo opet pao pod Osmanlije, ovakav događaj podigao je moral dalmatinskih postrojbi u njihovom sjedinjavanju s hrvatsko- ugarskom vojskom i vjeru u pobjedu nad Osmanskim carstvom. (Čoralić, 2005: 42-45)

³ Hajduci – jedinice koje su pod mletačkom zaštitom sudjelovale u protuturskim ratovima i ustancima. Neki od njih istaknuli su se svojim junaštvom pa su opjevani u mnogobrojnim narodnim pjesmama i književnim djelima (Stojan Janković, Vuk Mandušić). Posebno su se isticali na području planina, šuma i močvara te u krajevima s razvijenim trgovinskim prometom. (Hrvatska enciklopedija)

2.2 Zbivanja u 17. i 18. st

Kroz dva oslobodilačka rata, Mlečani su pokušali i uspjeli vratiti otuđene prostore i osloboditi se turskog jarma, iako uz veliki broj ljudskih žrtava i trajno oštećen gospodarski i kulturni život dalmatinskog podneblja. Prvi takav rat nazvan je Kandijski i vodio se dugih 25 godina (1645.- 1669.), kako navodi autor Mijatović bio je to jedan od najdugotrajnijih ratova u Dalmaciji tijekom kojeg su Mlečani nastojali protjerati Turke što dublje u unutrašnjost. Oslobođanje najvažnijih strateških točaka bilo je glavni cilj kršćanske vojske koja je predvođena don Stipanom Sorićem i Vukom Mandušićem, nakon dugotrajnih borbi, 1648.g oslobodila Knin, Klis, Imotski te došla nadomak Sinja. (Mijatović, 2005: 122-125)

Nakon osvajanja Klisa, kako ističe Čelebija, sve džamije pretvorene su u crkve te grad ostaje u rukama Mlečana. Veliki veziri tužnu vijest prenosili su sultanu naglašavajući da je „na bosanskoj krajini izgubljena jedna klisa (=crkva)“. Opisujući izgled grada u svojim putopisima, Čelebija navodi da se grad nalazi na strmim liticama koje se dižu do nebeskog vrha, a sazidan je od klesanog sjajnog kamena u obliku šesterokuta. Zbog takvog izgleda, ali i položaja, grad je gotovo nemoguće osvojiti jurišanjem na njega već je u svim dosadašnjim osvajanjima, predan neprijatelju zbog straha. Putopisac, iako priklonjen osmanskoj strani, ne krije niti umanjuje njihovo pustošenje i pljačkanje kliške, ali i trogirске okolice. „Njegovu smo okolinu također opustošili, a sve vinograde sasjekli“ (Čelebija, 1967: 152- 154)

Iako su gradovi Split i Trogir oduvijek bili u rukama Mlečana te ih Turci nikada nisu osvojili, pa čak ni ozbiljnije zaprijetili, putopisi otkrivaju prisutnost turske vojske u neposrednoj blizini tih gradova. Upravo zbog toga, gradovi su bili opasani veličanstvenim bedemima od klesanog kamena, a Čelebiju posebno zadivljuju oni izgrađeni oko Splita. Napominje kako su Mlečani iz dana u dan nadograđivali i grad Zadar koji nikad nije niti vidio neprijateljsko lice i bio je prijestolnica venecijanske vlasti u Dalmaciji. Da bi pokazali svoju moć, ali isprovocirali neprijateljsku vojsku, kako navodi putopisac, Mlečani su gradske bedeme oslikali kršćanskim križevima. (Čelebija, 1967: 154-167)

Zbog teške situacije u Dalmaciji, pojave kuge i gladi, turska vojska počela je nizati uspjehe te ponovno osvajaju Knin 1652.g. I nakon mira potpisanog 1669.g, Knin ostaje u turskim rukama kao i Skradin, Drniš, Makarsko primorje i Poljica. (Mijatović, 2005: 123) Tu pobjedu opisao je i Evlija Čelebija te ističe kako je Fazil paša sa svojih 5 tisuća vojnika potukao neprijatelje i potjerao ih u bijeg. „Fazil paša je svekolike glave, neprijateljske kapetane,

njihove zastave, krstove... poslao Porti i grad Knin spasio od neprijatelja“, zapisao je putopisac. (Čelebija, 1967: 158,159.)

Iako je Turska konačni pobjednik ovog rata, ne smije se zanemariti veliki broj ljudskih gubitaka, ali i poraz kod sv. Gottharda (1664.) na Rabi. Upravo je taj poraz možda i uzrok konačnog pada Osmanskog carstva pod Bečom 1683.g, kada nestaje bilo kakva turska opasnost u srednjoj Europi. (Čelebija, 1967: 20-21)

Sljedeći oslobodilački rat vođen u Dalmaciji bio je Morejski (1684. – 1699.) te je obilježen ustancima lokalnog kršćanskog stanovništva protiv turske vlasti. Predvođeni svojim prvacima, nizali su pobjedu za pobjedom i oslobađali svoju zemlju. Već 1583.g oslobođen je Drniš, a prije službenog uključivanja Mletačke Republike u rat, oslobođeno je područje od Zrmanje do Knina. Zanimljivo je spomenuti da se posebno istaknulo pučanstvo Makarskog primorja koje se bez zaštite veće vojske obranilo od Osmanlija o čemu detaljno piše i Šilobadović u svojim kronikama. (Mijatović, 2005: 148-151) Iznio je i uzroke stalne napetosti između dviju strana, a to je smjestio u godinu 1676. kada su Primorci odbili platiti harač sultanu. (Šilobadović, 1993: 48) Kao i u prošlom ratu, bitke su se vodile za svaku utvrdu, grad, polje, a za osvojiti turska uporišta trebalo je imati dobro pripremljen napad. Uz velike gubitke, osvojen je Sinj 1686.g a 1688. i Knin koji su Turci u još nekoliko navrata pokušali vratiti, no bezuspješno. Nakon oslobođenja posljednjeg turskog uporišta u Dalmaciji, Mletačka Republika znatno je proširila teritorij pod svojom vlašću i tako vratila veliki broj kršćanskog stanovništva u svoje okrilje. (Mijatović, 2005: 148-151).

Iako se osmansko carstvo našlo u nezavidnom položaju krajem 17.st, sve do tada bili su prijeteća sila u Europi. Međutim, s tim se ne slaže i Evlija Čelebija koji nerijetko konstatira da je slabljenje moći Osmanskog carstva započelo već za vrijeme velikih zemljopisnih otkrića, kada se glavni trgovački putevi premještaju sa Sredozemnog mora na Atlantski ocean. Zbog porasta manufakture u zapadnoj Europi, turski proizvodi potiskuju se s tržišta i dolazi do opadanja njene trgovine. Ističe i da je jedan od velikih uzroka početka kraja velikog carstva i raspad timarskog sistema na selu, razvijanje robno novčanih odnosa koji su uzrokovali potpunu propast ljudi koji su svoju egzistenciju bazirali na naturalnoj privredi. Zbog takvih ekonomskih problema, izbijaju u to vrijeme mnoge pobune u samom carstvu koje se moralo okrenuti rješavanju unutarnjih problema zanemarujući ratove s Mlečanima. Pobune janjičara protezale su se kroz cijelo 17. stoljeće i to manje više na sva tri kontinenta te su bile glavna snaga unutarnjeg razaranja. Čelebija u svojim memoarima nije krio ni krizu turskog ratničkog

duha koja je, kako smatra, bila toliko duboka da su se pojedini sandžakbegovi obradovali kada su čuli da ne moraju ponovno u rat. (Čelebija, 1967: 18-20) Granice Hrvatske s BiH kakve poznajemo danas određene su tek zadnjim ratnim operacijama koje su se odvijale od 1714. – 1718., kada se Mletačka Republika proširila na Imotski do Kleka.

2.3 Makarsko primorje i Poljica

Nakon pada Imotskog 1493.g na putu se Turcima našla Makarska sa svojim primorjem, no pod njihovu vlast dospjela je tek 1499.g zbog Biokova i mora koje ju je štitilo sa svih strana. Nakon toga, Osmanlije postupno osvajaju sve gradove na obali između rijeka Cetine i Neretve bez većih poteškoća. (Babić, 2018: 55-58)

Tijekom dvjesto godina turske vlasti, stanovništvo Makarskog primorja tri puta se pokušalo samostalno osloboditi tuđe uprave. Treći i posljednji put dogodio se u vrijeme Kandijskog rata kada su stanovnici pristali tražiti pomoć mletačkog dužda. (Babić, 2018: 78,79)

Upravo o tim događajima borbe lokalnog stanovništva za vlastitu slobodu i što veću autonomiju piše i Šilobadović u svojim kronikama. Izvještavao je o ubijanjima s obje strane, vremenima kada ljudska osoba nije značila mnogo. Živio je u doba Kandijskog i Morejskog rata te je uz jako dobro poznavanje prilika u primorju ostavio svjedočanstvo o gerilskom ratovanju između pojedinaca i kasnije dobro organiziranih sukoba. (Soldo,1993: 5- 19)

Šilobadović u svojim kronikama ne krije okrutno postupanje prema Vlasima u zagori koji to područje naseljavaju već dugi niz godina. „Harambaše primorske, samo 260 junaka, pođoše na Vlahe cetinske i zapališe 5 hiljada ovaca, goveda i konja...“ (Šilobadović,1993: 25) Već u srpnju 1663.g počinje pljačkanje i upadi u Vrgorac od strane Primoraca koji su iščekivali pomoć Mlečana. Početkom Kandijskog rata, 1684.g oslobođena je Makarska koja će ubrzo opet doći u ruke Turaka.

Turci su se tih godina spustili sve do Omiša, no brzom reakcijom stanovništva odbijeni su te se nisu približili moru. Šilobadović nas izvještava o sukobima osmanskih i kršćanskih pojedinaca na području Omiša, Brela ili pak Dugog Rata. Sljedećih 20-tak godina trajale su gerilske borbe dviju suprotstavljenih strana, vjera, mentaliteta i običaja što je opustošilo mjesta Makarskog primorja. Najveći sukobi su se, kako napominje Šilobadović, odvijali na

području Vrgorca gdje je živjelo mnogo turskog stanovništva. Neprestani upadi kršćanske vojske, pljačke i ubojstva znatno su smanjili njihov broj te kako ističe „dosta im zla učiniše“. U konstantnim upadima i pljačkama sudjelovali su i Poljičani koji su također odigrali ključnu ulogu u obrani od Turaka. (Šilobadović,1993: 19- 59)

S druge strane, Čelebija spominje i tursko haranje po području omiške okolice. „Baba Ahmed-agin sin Smail-aga otišao je kao predvodnik s deset hiljada junaka da pljačka i plijeni neprijateljske gradove Zadvarje i Omiš, koji leže na južnoj strani. Da im Bog pomogne!“, zapisao je turski putopisac. (Čelebija, 1967: 150)

Početak posljednjeg rata, prije oslobođenja Imotske krajine, stanovništvo primorja žudjelo je za pomoći Mletačke republike. U strahu od turskih prodiranja, obraćaju se duždu za pomoć te kako piše Gojak u svom ljetopisu „pobigoše pod krilo Principovo“. Kako bi bolje dočarao zbivanja početkom posljednjeg tursko - mletačkog rata, ističe da su i mnogi fratri napustili svoje samostane u Imotskom i pobjegli bliže moru. Prema Gojaku, Imotski je oslobodio generalni providur Dalmacije Alvise Mocenigo 1717.g, a nakon stogodišnjeg ratovanja na području Makarske zavladao je mir 31. kolovoza 1718. (Gojak, 1993: 83-85)

Sam Mocenigo je na poseban način doživio oslobođenje Imotskog te je taj događaj opisao u svom izvještaju od 1.kolovoza 1717.g, a prijepis izvještaja zadržao je u Zadru dok je prijevod objavio dr. Fra Andrija Nikić. U svom osvrtu obraća se vojvodi u Veneciji te opisuje izgled imotske utvrde čije je osvajanje bilo od presudne važnosti upravo zato što štiti Omiš, Zadvarje, Makarsko primorje i Vrgorac. Na kraju svog izvještaja glavnu zaslugu pripisao je Bogu jer „dužnost je kršćanske pobožnosti da u svakoj sreći spozna ruku Svemogućega.“ (Babić, 2018: 114-120)

Za razliku od Makarskog primorja, Poljica su danas samo povijesno geografski pojam, a nekada su predstavljala upravno politički termin za prostor između ušća rijeke Cetine u Omišu te rijeke Žrnovnice u Stobreču. U vrijeme snažnog turskog pritiska na Dalmaciju, 1540.g, Poljičani priznaju njihovu vlast dok zauzvrat dobivaju samoupravu. Sam grad Omiš Turci nikad nisu uspjeli osvojiti, no kao što je navedeno, došli su u njegovo neposredno zaleđe. U svom djelu o lokalnoj poljičkoj povijesti, Bože Mimica spominje osobitu hrabrost Omišana koji su u dva navrata 1509.g i 1542.g uspješno odbili Turke od svog grada. Njegovo zauzimanje bilo bi od presudne važnosti uzmemo li u obzir da se kasnije nastavio razvijati kao važno središte trgovačke razmjene. (Mimica, 2003: 172- 176)

Po uzoru na uskočku obranu Klisa, Poljičani 1527.g prestaju plaćati harač te se aktivno uključuju u protuturske sukobe. Uz ove događaje vezuju se brojne legende, a jedna od njih je i lik Mile Gojsalić koja je prema narodnoj predaji, žrtvovanjem svog vlastitog života, obranila Poljica od još jedne turske provale. Iako hrabri, Poljičani su ipak bili nemoćni pred nadirućim Osmanskim carstvom te su u vrijeme Kandijskog rata došli pod Mletačku zaštitu i obvezali se za pomoć pri osvajanju Klisa. Prema pisanju autora Mimice, u obrani Klisa 1648.g istaklo se oko 1200 Poljičana. Konačno oslobođenje Poljica od osmanske vlasti približavalo se nakon mletačkog zauzimanja Knina i proširivanjem njihove vlasti u duboku unutrašnjost Dalmacije. Konačno, mirom u Srijemskim Karlovcima 1699.g, Poljica su ušla u sastav mletačke pokrajine Dalmacije s brojim povlasticama i privilegijama. (Mimica, 2003: 231- 238)

3. Prilike u Dalmaciji nakon rata s Turcima

Gotovo tri stoljeća na području Dalmacije nije bilo mira, navodi autor Babić, a najskuplju cijenu platilo je domaće stanovništvo tih prostora koje se našlo na udaru najjače sile istočnog svijeta. I prije samih osvajanja, u organiziranim četama Turci su uništavali okolice gradova zbog čega će preostalo stanovništvo tih prostora dugo osjećati posljedice. Na prazna i opustjela područja nastala zbog velikog broja iseljenog dalmatinskog stanovništva, Turci naseljavaju krajišnike koji su čuvali pogranična područja. Tijekom 17. stoljeća, Mletačka Republika omogućila je stanovnicima primorja preseljenje na otoke kako bi pobjegli od turske opasnosti, ali istovremeno ih i branili. Također, velika preseljenja događala su se među pravoslavnim stanovništvom koje je Mletačka Republika, nakon posljednjeg razgraničenja, smjestila na područje Imotske krajine. (Babić, 2018: 135-138)

Za vrijeme turskih upada došlo do prekida trgovinskih komunikacija s dubinom hrvatskog prostora te općeg opadanja gospodarstva i drugih djelatnosti. U jako nezavidnom položaju našao i grad Split na čije su zaleđe Turci jurišali te prekinuli stalne gradske prihode što je dovelo do slabljenja grada. I autorica Čoralić napominje da je uslijed takvih okolnosti došlo i do golemih demografskih promjena, tj. migracija stanovništva koji su u strahu za vlastiti život bježali prema Italiji. Najveći broj ljudi iz dalmatinskih gradova odlazi u velika talijanska lučka središta kao što su Recanati ili Fermo. Tek pri kraju ratovanja, migracije počinju slabiti, a uzroci odlaska postaju ekonomski. Najveći broj podataka o iseljenicima na Apeninskom poluotoku možemo dobiti iz tamošnjih bratovština⁴ u kojima je zabilježena nazočnost i djelatnost dalmatinskih doseljenika. Iako su ih povijesno - ratne neprilike primorale na odlazak, autorica smatra da su naši ljudi pridonosili razmjeni utjecaja i obogaćivanju kulture obiju jadranskih obala. (Čoralić, 2000: 92-100)

Ratne prilike nisu se popravile odmah po završetku turskih upada zbog djelovanja buntovnih hajduka koji su nerijetko upadali u područja pod turskom vlašću i nanosili štete tamošnjim Vlasima. Još za vrijeme ratova s Osmanlijama, hajduci su doživljavani kao osvetnici i borci protiv strane vlasti u Dalmaciji. Vođeni samo mržnjom prema neprijatelju i bez ideološkog cilja napadali su turske karavane najčešće u planinskim klancima. (Babić, 2018: 139) Koliko su takve borbe bile česte govore i Makarski ljetopisi. U želji da im otmu hranu, stoku ili pak

⁴ Bratovština - društvene udruge vjernika koje su se organizirale na staleškoj osnovi, a u novije im je doba zadaća promicanje posebnih pobožnosti. Osnovna je zadaća bratovština njegovanje pobožnosti, dobrotvornosti i socijalne zaštite članova. (Hrvatska enciklopedija)

nešto vrjednije, upadali su iz primorja i sijali strah. Hajdučki upadi znatno su ometali trgovinu tih prostora što je dodatno otežavalo već dovoljno teške prilike u Dalmaciji. (Bešlić, 1993: 267)

Nakon dugih godina ratovanja dolazi do oporavka dalmatinskog gospodarstva, poljoprivrede i porasta stanovnika. Izbjegavanje sukoba i dobri trgovački odnosi bili su u interesu i jednoj i drugoj strani nakon konačnog razgraničenja Mletačke Republike i Osmanskog carstva. Prostorima koji su stečeni zadnjim ratom upravljali su mletački providuri te su bili razdijeljeni u pet okruga; Sinj, Knin, Imotski, Klis i Obrovac, a Poljica su imala status samostalne općine. S obzirom na određeni stupanj autonomije u Poljicima, postojao je i Poljički statut, građanski zakon kojim su regulirani međuljudski odnosi i kazne za počinjena djela. (Čoralić, 2005: 287-296) Kako bi zadovoljili svoje potrebe i postigli što veću neovisnost od srednjovjekovne Hrvatske, ali i Venecije, Makarani i Primorci također donose svoj statut tzv. Statut primorske lige. U statutu donesenom 1551.g, osim kaznenog prava, regulirana je i organizacija vlasti. (Babić, 2018: 79,80) Iako su pokrajine de facto imale određeni stupanj autonomije, možemo reći da je to bilo tek slovo na papiru jer je Mletačka Republika i dalje upravljala dalmatinskim komunama birajući njihovog kneza iz redova svojih patricija. Međutim, to se pokazalo kao glavni uzrok negodovanja među lokalnim stanovništvom te je nezadovoljstvo venecijanskom vlašću sve više dolazilo do izražaja što je i najavljivalo njen skori slom. U upravnom sustavu postojali su i ostaci osmanske vlasti na koju su se stanovnici već bili navikli. Tako su u selima dominirale lige kućnih starješina, seoski glavari te suci. Postavljani su kao tijela seoske samouprave što je olakšavalo upravljanje golemim prostorom. (Babić, 2018: 127-130)

Stanje u Dalmaciji nakon ratova s Osmanlijama najbolje je u svojim ljetopisima opisao Gojak koji je i sam bio osjetljiv na socijalne i društvene nepravde pod vlašću „podmitljivih“ Mlečana. Nakon rata nastupila su vremena mira i gospodarske obnove u kojima je značajan gospodarski rast bilježio grad Makarska koji je i u vrijeme osmanske vlasti bio važno trgovačko središte. Usprkos gospodarskoj obnovi, neposredno nakon rata područje Bosne, Makarskog primorja i ostatak Dalmacije zahvatila je kuga te kako navodi Gojak „nije bilo zdrava čeljadeta“. Kuga je uzrokovala pomor velikog broja stanovništva, pad poljoprivredne proizvodnje, trgovine, lova i ribolova. Gojak u svom ljetopisu iznosi tešku sudbinu ljudi primorja koji su se godinama borili protiv turske sjekire, a sada im je najveća opasnost postala zaraza koja se najčešće prenosila trgovačkom robom koja je stizala iz Bosne. Upravo zbog toga s pravom naglašava da su tri biča stigla na Dalmaciju; glad, vojska i kuga. Takve bolesti

nisu bili pošteđeni ni fratri koji su ipak odigrali najveću ulogu u teškim vremenima za hrvatski narod i katoličku crkvu. (Gojak, 1993: 83)

I autor Babić napominje kako se nikako ne smije izostaviti njihova povijesna uloga u vremenima iskušenja i pokušaja nametanja tuđe vlasti i vjere, kada franjevci ostaju uz svoj narod te su upravo oni bili kohezivni element zbog kojeg se katoličanstvo uspjelo održati. Autor navodi i imena triju najznačajnijih franjevacu u vrijeme turskih provala, a to su fra Stipan Vrljić, fra Pavao Vučković i fra Lovro Šitović. (Babić, 2018:141-146)

Loše društvene navike, siromaštvo i nerodica svakako su glavne posljedice dugogodišnje turske uprave, ali i nepovoljnih klimatskih uvjeta u Dalmaciji. Iako su se mletačke vlasti trudile da poboljšaju sigurnost putnika i stanovnika, zbog njihove loš uprave, način života nije se znatno promijenio. Vjerojatno potaknut burnim prošlim stoljećima te lošom mletačkom upravom u svojoj okolini, više puta ponavlja frazu „Bijedna Dalmacijo, otkada su svo zlo koje je vladalo u Moreji naprtili na siromašnu Dalmaciju, nije drugo sačuvala osim imena Dalmacijo“. (Gojak, 1993:121) Glavna posljedica opće krize koja je zavladała nakon ratova s Turcima je i propast Mletačke Republike koja je uslijedila već 1797.g kada Dalmacija dolazi pod francusko vrhovništvo.

4. Zaključak

Na temelju izloženog nameće se zaključak da se u tri stoljeća (1430. – 1718.) ratovanja, Hrvatska svela na ostatke ostataka⁵ te da nikada u svojoj povijesti teritorijalno nije bila manja. To se odnosi i na Dalmaciju koja se našla na udaru dvaju velikih sila; Mletačke Republike i Osmanskog carstva. Iako su glavni uzorci rata bili političke i gospodarske prilike, obje sile nametale su vjeru kao glavnu komponentnu rata. Upravo je zbog nametanja tuđe vjere, katolička crkvena organizacija bila uništena, a stanovništvo koje nije pobjeglo pred Turcima, pretvoreno je u raju. Stoga bez ustručavanja možemo reći da su se na prostoru Dalmacije sukobili mletački lav i osmanski polumjesec. U tim okolnostima najviše je patilo stanovništvo tih krajeva, ali i njihovo gospodarstvo i kulturna baština. I prije samih osvajanja, veliku štetu dalmatinskim gradovima i okolici nanijeli su pohodi akindžija koji su otimali stoku i odvodili ljude u zarobljeništvo. U godinama ratovanja, Dalmacija je bila raskomadana i teritorijalno i duhovno te je gubeći svoj povijesni prostori izgubila i veliki dio stanovništva. Takve prilike zasigurno su utjecale na današnju demografsku sliku obiju obala Jadranskog mora. Zahvaljujući hrabrosti lokalnog puka i pomoći venecijanske vojske, dio po dio Dalmacije oslobađao se turske vlasti te prelazio u ruke Mlečana koji, kako je navedeno također nisu bili dobri gospodari područja na istočnojadranskoj obali. Svakako, treba spomenuti i književna djela nastala u vremenima kada je jedino slovo na papiru moglo opisati užasna zbivanja 16. i 17.st. Marko Marulić, Juraj Šižgorić i Ivan Gundulić jedni su od najpoznatijih autora čija su kapitalna djela nastala u vremenima turskih napada te i dan danas ne ostavljaju čitatelje ravnodušnima. Naime, turska osvajanja podudarila su se s književnim razdobljima humanizma, renesanse i baroka u Hrvatskoj. Pod utjecajem stilskih obilježja tih književnih razdoblja, ali i povijesnih okolnosti i ratnih prilika, nastaje poznato Marulićevo djelo *Judita*, Gundulićev *Osman* i Šižgorićev povijesni ep *Vazetje Sigeta grada*. Ova, ali i mnoga druga djela hrvatske književnosti inspiraciju pronalaze upravo u događajima vezanim za turska osvajanja. Iako su u takvoj literaturi Turci prikazivani uglavnom negativno, kroz prizmu ratnih sukoba, pa su u domaćim razmjerima i ostali zapamćeni prvenstveno po svojim osvajačkim podvizima, u djelu Evlije Čelebije prikazano je da su život lokalnog i pridošlog stanovništva i nije bio toliko neodrživ. Unatoč tome, ovo razdoblje zasigurno je jedno od najtežih u hrvatskoj povijesti, a posljedice toga vidljive su i danas. Naime, Požarevačkim

⁵ Ostaci ostataka – naziv koji se u hrvatskim historiografskim znanstvenim djelima upotrebljava za razdoblje kada je Hrvatska bila svedena na vrlo uzak pojas nakon mletačkih i turskih osvajanja. (Hrvatska enciklopedija)

mirom uređena je i današnja granica s Bosnom i Hercegovinom, a upravo su razdoblja turskog prodiranja i oslikala današnju demografsku sliku Dalmacije pa i cijele Hrvatske. Dolaskom Turaka dolazi i do doseljavanja pravoslavnog stanovništva pretežno na područja Kninske i Imotske krajine. Kako smatra autor Babić, njihovim doseljavanjem povlači se i pitanje povlastica zbog kojih dolazi do prijepora koji traju i danas. (Babić, 2018: 164.) Posljedice ovih događaja ostat će stoljećima žive, sve do 90-tih godina prošlog stoljeća kada je Hrvatska i međunarodno priznata.

LITERATURA

- 1) Babić, M. (2018.) *Dalmacija u sjeni mletačkog lava i osmanskog polumjeseca: odabrani ulomci iz povijesne zbilje*, Makarska, Matica hrvatska
- 2) Šilobadović, P. (1993.) „Šilobadovićeve kronika (15.-64.str)“, u: Fisković, C. (ur.) *Makarski ljetopisi*, Split: Književni krug
- 3) Gojak, N. (1993.) „Gojakov ljetopis (83.-213.str)“ u: Fisković, C. (ur.) *Makarski ljetopisi*, Split: Književni krug
- 4) Bešlić, A. (1993.) „Makarski ljetopisi (251.-330.str)“, u: Fisković, C. (ur.) *Makarski ljetopisi*, Split: Književni krug
- 5) Mimica, B. (2003.) *Omiška krajina, Poljica i Makarsko primorje: od antike do 1918. godine*, Rijeka: Vitagraf
- 6) Čoralić, L. (2000.) „Iseljavanja sa splitskog i kliškog područja na zapadnojadransku obalu u doba mletačko- turskih ratova“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme*, sv. 47 (4-6): 92.- 104.
- 7) Valentić, M., Čoralić, L. (2005.) *Povijest Hrvata; Od kraja 15.st do kraja Prvog svjetskog rata*, druga knjiga, Zagreb: Školska knjiga
- 8) Čelebija, E. (1967.) *Putopis; odlomci o jugoslavenskim zemljama*, prev. Šabanović, H., Sarajevo: Svjetlost
- 9) Šišić, F. (2004.) *Povijest Hrvata; pregled povijesti hrvatskog naroda*, Split: Marjan tisak

10) Povijest.hr <https://povijest.hr/bitkeiratovi/danak-u-krvi-sultanu-osmanskog-carstva/>
(zadnja izmjena 30.07.2019. u 19:53)

11) Hrvatska enciklopedija <http://www.enciklopedija.hr/> (zadnja izmjena 30.07.2019. u
20:00)